

GRAMATYKI JĘZYKA POLSKIEGO

Monika Kresa

(Uniwersytet Warszawski,
e-mail: mon_kre@wp.pl)

POZGONNA GRAMMATYKA JĘZYKA POLSKIEGO ONUFREGO KOPCZYŃSKIEGO

AUTOR: Onufry Kopczyński.

PEŁNY TYTUŁ: *Grammatyka języka polskiego przez X. Onufrego Kopczyńskiego Piiara. Dzieło pozgonne.*

OFICYNA WYDAWNICZA: Drukarnia księży pijarów.

MIEJSCE WYDANIA: Warszawa.

ROK WYDANIA: 1817.

FORMAT: 20 CM.

LICZBA STRON: 267.

JEZYK: polski.

INFORMACJA O AUTORZE¹

Andrzej Kopczyński urodził się 30 listopada 1735 roku w Czerniejewie w Wielkopolsce. Od dziecka uczył się w szkołach pijarskich – najpierw w Warszawie, a następnie w Podolińcu. W wieku siedemnastu lat wstąpił do zakonu pijarów, gdzie przyjął imię *Onufry* [Wójcicki 1862], a po odbyciu studiów został nauczycielem młodzieży w szkołach jezuickich.

Najważniejszym dziełem Onufrego Kopczyńskiego jest wydana w trzech częściach *Grammatyka dla szkół narodowych* – seria podręczników dla trzech klas szkół narodowych wraz ze wskazówkami dla nauczycieli [Kresa 2016; Kresa 2016a], za którą 30 listopada 1816 otrzymał z rąk ówczesnego ministra oświecenia S.K. Potockiego medal z napisem „Za gramatykę języka polskiego wdzięczni ziomkowie” [Wójcicki 1862].

Gramatyk zmarł 14 lutego 1817 roku. Kilka miesięcy po jego śmierci wyszła drukiem *Grammatyka języka polskiego. Dzieło pozgonne*, będące przedmiotem niniejszego opracowania.

¹ Rozbudowana biografia Onufrego Kopczyńskiego znajduje się na stronie www.gramatyki.uw.edu.pl w opracowaniach dotyczących *Grammatyki dla szkół narodowych* [Kresa 2016], [Kresa 2016a].

INNE DZIEŁA

Onufry Kopczyński jest autorem ok. 20 dzieł gramatycznych, dydaktycznych i religijnych, napisanych po polsku i po łacinie,² spośród których, poza *Grammatyką dla szkół narodowych*, warto wymienić: *Zbiór nauki: I chrześcijańskiej, II obyczajowej* [1794], *O duchu języka polskiego* [1804], *Prawidła przystojności i obyczajności dla studentów pijarskich* [1806], *Poprawa błędów w ustnej i pisanej mowie polskiej* [1808].

CHARAKTERYSTYKA DZIEŁA

1. Przyczyny i okoliczności powstania

W odróżnieniu od *Grammatyki dla szkół narodowych* pozgonna *Grammatyka języka polskiego* opatrzona została wstępem, w którym autor objaśnia motywy jej napisania. Konstrukcja wstępu opiera się na klasycznej triadzie – trzy główne akapity rozpoczynają się trzema wezwaniami: *KOCHANY NARODZIE! KOCHANI ZIOMKOWIE!* oraz *KOCHANI RODACY!* Jak wynika z tych apostrof i całego wstępu, opracowana przez O. Kopczyńskiego gramatyka, w odróżnieniu od licznych gramatyk języka polskiego pisanych przez obcokrajowców dla obcokrajowców, miała służyć przede wszystkim Polakom.

Onufry Kopczyński, tłumacząc motywy powstania dzieła, odwołuje się zarówno do argumentów racjonalnych (naukowych i normatywnych), jak i emocjonalnych (przede wszystkim patriotycznych). Pierwszym powodem, dla którego podjął się tego zadania, była konieczna do wypełnienia luka:

Od trzech przeszło wieków mamy liczne umiejętności i nauki w języku naszym, dla wykształcenia narodu pisane, a nauki językowej, czyli Grammatyki właściwie Polskiej nie mamy [s. 5].³

Warto podkreślić, że, pisząc te słowa, O. Kopczyński z jednej strony po raz kolejny pomija fakt wydania kilkadziesiąt lat wcześniej gramatyki przez Walentego Szylarskiego, z drugiej zaś – swojej gramatyki szkolnej również nie traktuje jako gramatyki narodowej.

Drugim powodem podjęcia prac nad omawianym dziełem był lekceważący stosunek Polaków do własnego języka, przejawiający się w licznych błędach w mowie i piśmie. Celem pracy O. Kopczyńskiego było więc przyczynienie się do zmiany stosunku rodaków do mowy ojczystej, niedocenianej, marginalizowanej i nieszanowanej przez użytkowników. Stworzenie gramatyki miało w jego założeniu wzbudzić w nich refleksję nad językiem polskim, rządzącymi nim prawami, a przede wszystkim przyczynić się do wyrugowania licznych błędów, które popełniają ci, którym się wydaje, że do sprawnego i poprawnego porozumiewania się językiem narodowym wystarczy znajomość zwyczaju (uzusu) językowego.

² Wszystkie dzieła Onufrego Kopczyńskiego – por. Kresa 2016a.

³ W wypadku cytatów z opisywanej gramatyki podaję tylko stronę dzieła.

Jak wynika ze wstępu do gramatyki, Onufremu Kopczyńskiemu przyświecały z jednej strony cele ideologiczne: chciał pokazać piękno ojczyźnej mowy, uzmysłwić odbiorcom swojego dzieła, że polszczyzna nie jest w niczym gorsza od innych znanych im języków, z drugiej zaś strony – cele pragmatyczne: osiemnastowieczny pijar pragnął bowiem, aby jego rodacy mówili i pisali poprawnie po polsku. Mimo że jego gramatyka nie miała charakteru podręcznika szkolnego ani poradnikowego, niemal każdy jej rozdział cechuje ton dydaktyczny i normatywny.

Nie należy zapominać, że tworzona na przełomie XVIII i XIX wieku *Grammatyka języka polskiego* była dziełem swoich czasów, co oznacza, że jej powstaniu przyświecały także pobudki patriotyczne. Zaangażowany w działalność narodowowyzwoleńczą i świadomy upadku państwa polskiego Onufry Kopczyński chciał swoim dziełem ocalić język, któremu, jego zdaniem, tak jak Rzeczypospolitej, groził upadek. Gramatyk miał bowiem świadomość, że to właśnie język jest elementem konstytutywnym i niezbywalnym, zarówno kultury, jak i narodu, a te istnieć mogą nawet w sytuacji, gdy nie istnieje państwo:

Jeszcze jedna uwaga niech wesprze potrzebę wydania tego dziełka. Losy bytu naszego bardzo go chylą ku zgubie i język też za sobą ciągną. (...) O miłości ojczyzny! O, żądzo narodowej sławy! O, zacności polskiego języka! Czyliż razem z odmianą panów ziemi ginąć macie [s. 8].

2. Definicje gramatyki, mowy, języka

Spojrzenie O. Kopczyńskiego na pojęcia *gramatyki, mowy i języka* nie zmieniły się od czasów *Grammatyki dla szkół narodowych*. Gramatykę zdefiniował jako „naukę językową” [s. 5] albo „naukę o języku” [s. 9]. Cel tej nauki – w obu dziełach – pojmował zaś utylitarnie: „Na to jest Grammatyka, aby zwyczajowe błędy poprawiała” [s. 51].

Mniej jednoznaczna niż definicja gramatyki jest definicja języka. Z lektury dzieła O. Kopczyńskiego można wywnioskować, że pojmował go jako ustrukturyzowany twór, na który zgodnie z zasadami klasycznej triady składają się: po pierwsze, „mowa ustna”; po drugie, znaczenie, które niosą wypowiedziane przez człowieka słowa i okresy; po trzecie, zapis tej mowy w postaci pisma [s. 8].

Zdaniem O. Kopczyńskiego język jest z jednej strony podporządkowany myśli (bez niej nie miałby racji bytu), z drugiej zaś – pozwala jej na ukonstytuowanie się w postaci słowa, warunkuje komunikację. Z tego też powodu gramatyk nazywa język „tłumaczem myśli” [s. 5]. Choć jego teorii, wyrażonej w obu gramatykach, daleko wprawdzie do strukturalizmu we współczesnym rozumieniu tego terminu, dostrzega jednak systemowość języka, a najważniejszą płaszczyzną zaprezentowanego przez niego opisu fonetycznego, fleksyjnego, słowotwórczego i składniowego są reguły rządzące językiem:

Tu nam serca, głowy, tu pracowitości potrzeba do pojęcia, pamiętania i zrobienia sobie pewnego, a porządnego układu czyli systematu, naszego języka [s. 34].

Warto również podkreślić, że w myśli gramatycznej O. Kopczyńskiego język odgrywa bardzo ważną rolę nie tylko jako przedmiot opisu naukowego (gramatycznego czy filozoficznego), lecz także jako jeden z elementów konstytuujących kulturę i warunkujących trwałość narodu:

Dwa słynne przykłady Greków i Rzymian nie dadzą nam rozpaczać o nieśmiertelności naszego imienia (...) Cóż im tę sławę zjednało? Język. Język pełen umiejętności, pełen wdzięku, pełen mocy, malujący najbliżej i najjaśniej najskrytsze rozumu i serca tajniki [s. 7].

Jak wynika z analizy omawianej gramatyki, O. Kopczyński nie definiuje również jednoznacznie terminu *mowa*. Odnosi się on w jego rozumieniu do pojęcia podrzędnego w stosunku do języka. Potwierdza to również następujące zdanie:

Nad ten gruby niezmiennie przesąd jest jeszcze szkodliwsze mniemanie, że mowa nasza nie zasługuje nawet na imię języka, ponieważ jest grubą ubogą i nieprawidłową [s. 6].

W rozumieniu O. Kopczyńskiego mowa to „powierzchnowość” języka, która „zamyka myśl rozumną” [s. 13]. Jest więc nierozzerwalnie związana zarówno z myślą, jak i językiem, stanowi niejako ich spoiwo i warunek konieczny zaistnienia aktu komunikacji.

Struktura dzieła

Grammatyka języka polskiego podzielona została na trzy zasadnicze części, podporządkowane trójdzielnej teorii języka jej autora:

Pierwsza wpadnie w oczy powierzchowność języka, czyli mowa ustna, druga wewnętrzność tej mowy, czyli znaczenie, trzecia, ręczne tej mowy malowanie: wszakże jednak część w drugą często wpadać będzie [s. 8].

Najobszerniejsza z nich jest część pierwsza, na którą złożyło się 12 rozdziałów, poświęconych fonetycznej i fleksyjnej płaszczyźnie języka, choć znalazły się w niej także zagadnienia teoretyczne dotyczące mowy i pisma. Część druga, złożona z 4 rozdziałów, poświęcona „wewnętrzności języka”, koncentruje się przede wszystkim wokół zagadnień składniowych, słotwórczo-etymologicznych i semantycznych. W części trzeciej autor zajął się historią i współczesnością polskiej grafii i ortografii utrwalonej w dawnych i nowszych dziełach literatury.

Grammatyka języka polskiego* w świetle *Grammatyki dla szkół narodowych

Układ treści w *Grammatyce języka polskiego* jest odmienny od tego przyjętego w *Grammatyce dla szkół narodowych*, której struktura została podporządkowana podręcznikowemu charakterowi dzieła. Treści umieszczone w gramatyce szkolnej zostały podzielone na trzy części, zawierały wiadomości przeznaczone dla uczniów klas 1–3, w związku z czym np.

zagadnienia fleksyjne znalazły się w dwóch częściach podręcznika, fonetyczne tylko w części pierwszej, słowotwórcze i semantyczne – w części trzeciej. W odróżnieniu od gramatyki szkolnej wykład gramatyczny w dziele pozgonnym został więc uspojniony i podporządkowany teorii języka O. Kopczyńskiego. Warto zwrócić ponadto uwagę na to, że inaczej niż w gramatyce z XVIII wieku, w omawianym dziele przedmiotem opisu była gramatyka języka polskiego, autor nie umieścił więc w niej (tak jak wcześniej w podręcznikach) treści związanych z opisem gramatycznym łaciny. Pozwoliło to na oderwanie gramatycznego opisu polszczyzny od gramatyki łacińskiej.

Mimo że sama wizja i filozofia języka Onufrego Kopczyńskiego nie zmieniła się przez ponad 30 lat dzielących oba jego dzieła, gramatyka pozgonna różni się od gramatyki szkolnej nie tylko układem treści. Liczne lektury, zarówno dzieł teoretycznych, jak i tekstów dawnych doprowadziły do rewizji niektórych sądów zaprezentowanych w pierwszym z omawianych dzieł. Rewizja ta dotyczyła przede wszystkim reguł fleksyjnych z dużą starannością i dokładnością przedstawianych w obu gramatykach. O ewolucji niektórych spostrzeżeń dotyczących odmiany zaimków i przymiotników świadczą następujące cytaty:

Nie używano nigdy zakończenia na *y*, w Zaimku *ona* w liczbie mnogiej, ale zawsze na *e*, *one*. Proste przysłowie: *kiedy przyjdiesz między wrony, musisz krakać tak jak i ony*. Gdzie *ony* pisać przez *y*, nazwano licencją poetycką dla rymu na *ony*, *wrony*. Nie wierzyłem ja temu, a szperając po starych księgach, znalazłem, że i w wolnej mowie, czyli prozie, tak się często pisze. Odkrywszy zaś różnicę między ukazującami a osobowemi zaimkami, piszę nową tę regułę (...) [s. 83];

Omyłka była w Grammatyce narodowej, twierdząca, że czwarty przypadek liczby pojedynczej, rodzaju żeńskiego, formy V, kończony był przez omyłkę druku na *ę*, nie na *ą*. Dłuższe czytanie starych książek wprowadziło mnie z tej omyłki [s. 76].

Jak wynika z analizy, w gramatyce z 1817 roku O. Kopczyński o wiele częściej przywołuje jako argumenty za dopuszczeniem lub odrzuceniem reguł językowych teksty dawne. Niejednokrotnie daje też dowody świadomości odnośnie do ewolucji języka i zmian, które się w nim dokonują. Nawet w omawianej gramatyce nie wyprzedza oczywiście swojej epoki, popełnia liczne błędy interpretacyjne (traktuje np. prostą odmianę przymiotników jako wtórną wobec odmiany złożonej; końcówkę *-u* jako skrót końcówki *-owi*), wykazuje się jednak dużą świadomością językową i krytycznym podejściem do własnych ustaleń.

Onufremu Kopczyńskiemu wielokrotnie zarzucano propagowanie prymatu gramatyki nad naturalnym rozwojem języka i uzusem językowym. Podstawą tej krytyki było przede wszystkim postulowane wielokrotnie w obu gramatykach utrzymanie oddawania w piśmie samogłoski ścieśnionej *á* wbrew jej wcześniejszemu zanikowi w języku ogólnym. W świetle analizy obu gramatyk przytoczone sądy wydają się nieco krzywdzące i uogólniające. O ile rzeczywiście opisanemu postulatowi podporządko-

wał O. Kopczyński wiele reguł umieszczonych w obu gramatykach, o tyle doskonale zdawał sobie sprawę z naturalnej ewolucji języka, z jego zmian dokonujących się wbrew gramatycznym opisom i regułom stanowionym przez gramatyków.

RECEPCJA

Grammatyka języka polskiego Onufrego Kopczyńskiego nie spotkała się z tak licznymi reakcjami jak jego gramatyka szkolna. O jej o wiele mniejszej popularności świadczy chociażby fakt, że miała tylko jedno wydanie i nie była nigdy wznawiana. Traktowano ją wprawdzie jako ukoronowanie gramatycznej pracy pijara, jednak (mimo że metodologicznie dojrzsza i bardziej usystematyzowana) pozostawała w cieniu pierwszego dzieła. Zarówno w pracy Piotra Kopki [Kopko 1909], Zofii Florczak [Florczak 1978], jak i Adama Koronczewskiego [Koronczewski 1961] dokonania O. Kopczyńskiego na gruncie gramatycznym analizowane są przede wszystkim w odniesieniu do gramatyki szkolnej, tego również dzieła przede wszystkim dotyczyła polemika Józefa Mrozińskiego [Mroziński 1822].

WERSJA ELEKTRONICZNA

W bibliotekach cyfrowych dostępnych jest kilka wydań gramatyki Onufrego Kopczyńskiego, między innymi:

- Onufry Kopczyński, *Grammatyka języka polskiego*, Warszawa 1817 w Jagiellońskiej Bibliotece Cyfrowej: <https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/doccontent?id=253423>
- Onufry Kopczyński, *Grammatyka języka polskiego*, Warszawa 1817 w Polonie: <https://polona.pl/item/grammatyka-jezyka-polskiego-dzielo-pozgonne,MTA5MzkzNTQ/>
- Onufry Kopczyński, *Grammatyka języka polskiego*, Warszawa 1817 w Pedagogicznej Bibliotece Cyfrowej: <http://pbc.up.krakow.pl/dlibra/doccontent?id=5545>

Bibliografia

- A. Czelakowska, 2006, *Nauka o dźwiękach mowy w gramatykach Onufrego Kopczyńskiego*, „LingVaria” 1, s. 183–191; <http://www.lingvaria.polonistyka.uj.edu.pl/documents/5768825/6bf134ab-6750-4103-ac39-c1227407953d>
- Z. Florczak, 1978, *Europejskie źródła teorii językowych w Polsce na przełomie XVIII i XIX wieku. Studia z dziejów teorii języka i gramatyki*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk.
- O. Kopczyński, 1817, *Grammatyka języka polskiego*, Warszawa.
- P. Kopko, 1909, *Krytyczny rozbiór gramatyki narodowej O. Kopczyńskiego (Przyczynek do historii polskiej gramatyki)*, Kraków.
- A. Koronczewski, 1961, *Polska terminologia gramatyczna*, Wrocław.

- M. Kresa, 2016, „*Grammatyka dla szkół narodowych*” Onufrego Kopczyńskiego, „*Poradnik Językowy*” z. 1, s. 86–93.
- M. Kresa, 2016a, *Onufry Kopczyński*, „*Grammatyka dla szkół narodowych*” [w:] W. Decyk-Zięba, A. Kępińska, M. Kresa, A. Piotrowska, I. Stapor (red.), *Dawne ortografie, gramatyki i podręczniki języka polskiego. Internetowe kompendium edukacyjne. Seria A*; <https://gramatyki.uw.edu.pl/book/162> [dostęp: 18.02.2018].
- J. Michalski, *Kopczyński Andrzej* [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. VIII, red. E. Rostworowski, Wrocław 1967–1968, s. 622–625.
- J. Mroziński, 1824, *Odpowiedź na umieszczoną w „Gazecie Literackiej” recenzję dzieła pod tytułem: Pierwsze zasady gramatyki języka polskiego*, Warszawa; przedruk [w:] *Dzieła wszystkie*, t. I, red. Z. Florczak, Warszawa 1986, s. 85–246.
- S. Rospond, 1971, *Ks. Onufry Kopczyński (1735–1817). Próba syntezy*, „*Rozprawy Komisji Językowej Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego*” VIII, s. 3–39.
- I. Stasiewicz-Jasiukowa, 1983, *Narodziny gramatyki: o kontekstach powstawania i warsztacie dzieła Onufrego Kopczyńskiego*, „*Kwartalnik Historii Nauki i Techniki*” XXVIII/2, s. 269–296.
- I. Stasiewicz-Jasiukowa, 1987, *Onufry Kopczyński – współpracownik Komisji Edukacji Narodowej*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź.
- K.W. Wójcicki, 1862, *Ks. Onufry Kopczyński*, „*Tygodnik Ilustrowany*” CXXI, s. 1–2; <http://www.bilp.uw.edu.pl/ti/1862/foto/n21.htm>